

ชื่อเดือนของไทย

ประพัฒน์ ตรีณรงค์

ชื่อเดือนทางสุริยคติ คือ มกราคม กุมภาพันธ์ มีนาคม เมษายน พฤษภาคม มิถุนายน กรกฎาคม สิงหาคม กันยายน ตุลาคม พฤศจิกายน และธันวาคม รวม 12 เดือนเป็น 1 ปีเป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้ว แต่คำถามมีอยู่เสมอว่า ชื่อเดือนดังกล่าวนี้ ใครเป็นผู้คิดขึ้น และใช้มาตั้งแต่เมื่อไร ในประเทศไทย

ก่อนตอบคำถามนี้ ขอลำดับประวัติความเป็นมาที่เกี่ยวข้องกับการใช้เดือนทางสุริยคติพอเป็นแนวทางพิจารณา

คำว่า “**สุริยคติ**” พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช 2525 อธิบายว่าได้แก่ “**วิธีนับวันอย่างปัจจุบันโดยถือกำหนดดวงอาทิตย์เป็นหลักคู่กับจันทร์คติ**”

ขอขยายความคำอธิบายจะกล่าวเพื่อให้ชัดเจนยิ่งขึ้นดังนี้

วิธีนับวันอย่างปัจจุบัน โดยกำหนดดวงอาทิตย์เป็นหลักนั้น ก็คือ นับเป็น**วันที่** ในแต่ละเดือนเช่น วันที่ 1 เมษายน วันที่ 2 เมษายน เรื่อยไปจนกระทั่งถึงสิ้นเดือนคือวันที่ 30 เมษายน แต่ถ้าเดือนไหนเดือนใดลงท้ายด้วยชื่อเดือนว่า “**คม**” แทน “**ยน**” อย่างเดือนเมษายนที่ยกเป็นตัวอย่าง วันที่ที่สิ้นสุดของเดือนก็คือวันที่ 31 เช่น วันที่ 31 มกราคม ทั้งนี้เป็นไปตามหลักเกณฑ์ของผู้คิดชื่อเดือนดังกล่าวไว้ว่า เดือนที่ลงท้ายด้วย “**ยน**” มี 30 วัน เดือนที่ลงท้ายด้วย “**คม**” มี 31 วัน ยกเว้นเดือนกุมภาพันธ์เดือนเดียว ซึ่งบางปีมี 28 วัน บางปีมี 29 วัน คำลงท้ายของเดือนนี้ใช้คำว่า “**พันธ์**” จะอธิบายขยายความต่อไป

แต่ขอแทรกเรื่อง “**จันทร์คติ**” อันเป็นเรื่องที่คู่กับสุริยคติ เพื่อเป็นการเปรียบเทียบให้ทราบว่า เป็น “**คู่กัน**” อย่างไรตรงนี้

คำว่า “**จันทร์คติ**” พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช 2525 อธิบายว่า “**วิธีนับวันอย่างหนึ่งโดยถือเอาการเดินของดวงจันทร์เป็นหลัก**”

วิธีนับวันแบบจันทร์คตินับเป็น “**ขึ้น-แรม**” และ “**ค่ำ**” ในแต่ละเดือนซึ่งมีอยู่ 12 เดือนเป็นเกณฑ์เหมือนกัน เดือน 12 เดือนทางจันทร์คตินั้นมีชื่อว่าเดือนอ้าย (1) เดือนยี่ (2) เดือน 3 เดือน 4 เดือน 5 เดือน 6 เดือน 8 เดือน 9 เดือน 10 เดือน 11 และเดือน 12 การเขียนชื่อเดือนดังกล่าวนี้ จะเขียนเป็นตัวเลขก็ได้ เช่น เดือน 3 เดือน 4 เดือน 5 เป็นต้น การนับวันในแต่ละเดือนทาง**จันทร์คติ** กำหนดเป็น “**ขึ้น-แรม**” และ “**ค่ำ**” ในแต่ละเดือนมีตั้งแต่ขึ้น 1 ค่ำจนถึงแรม 15 ค่ำ

กล่าวคือในเดือนหนึ่งมีขึ้น 1 ค่ำถึงวันขึ้น 15 ค่ำ ในช่วงระยะเวลาที่ดวงจันทร์อยู่ข้างขึ้น (สว่าง) และ แรม 1 ค่ำ ถึงแรม 14 ค่ำ หรือ แรม 15 ค่ำ ในช่วงระยะเวลาที่ดวงจันทร์อยู่ข้างแรม (มืด) ดังนั้น เดือนทางจันทรคติจึงมี 30 วันบ้าง 29 วันบ้าง โดยมีหลักเกณฑ์ดังนี้ คือ เดือนใดเป็นเดือนเลขคู่ ก็มี 30 วัน เดือนใดเป็นเลขคี่ก็มี 29 วัน เรียกว่า “เดือนขาด” คือขาดไป 1 วัน

แต่อย่างไรก็ตาม ในบางปีจะต้องเพิ่มเดือนทางจันทรคติขึ้นอีก 1 เดือน รวมเป็น 13 เดือน ซึ่งมีวิธีเรียกอย่างที่เราทราบกันคืออยู่แล้วคือ “เดือน 8 สองหน” เป็นการเรียกชื่อเดือนซ้ำกัน 1 เดือนในเดือนนี้ 3 ปีจะมีครั้งหนึ่ง เดือนที่เพิ่มขึ้นนี้เรียกว่า “อธิกมาส” และในบางปียังมีการเพิ่มวันขึ้นอีกวันหนึ่งในเดือน 7 ปกติแล้ว เดือน 7 ซึ่งเป็นเลขคี่ จะต้องมี 29 วันแต่บางปีต้องเพิ่มเป็น 30 วัน วันที่เพิ่มนี้เรียกว่า “อธิกวาร”

การเพิ่มเดือนเพิ่มวันเป็นระยะ ๆ เช่นนี้ ก็เพื่อให้วันทางจันทรคติและสุริยคติเท่ากัน มิฉะนั้น วันเดือนปีทางสุริยคติและจันทรคติจะห่างไกลกันมากขึ้นโดยลำดับ ขอชี้แจงเรื่องจันทรคติเพียงเท่านี้ เพราะมีความประสงค์เพียงเปรียบเทียบให้เห็นว่าเป็นเรื่อง “คู่กัน” กับจันทรคติเป็นอย่างไรเท่านั้น

จากนี้ขอขออนุญาตกล่าวถึงเรื่องชื่อเดือนทางสุริยคติเป็นการตอบคำถามที่ว่าเรื่องการใช้ชื่อเดือนแบบสุริยคตินี้มาจากไหนและใครเป็นผู้คิดขึ้น

คติเรื่องการใช้เดือนแบบสุริยคติอาจกล่าวได้ว่ามาจากทางยุโรปหรือ “ฝรั่ง” แล้วดัดแปลงให้มีชื่ออย่างไทย ซึ่งเริ่มตั้งแต่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 เพราะความสัมพันธ์ระหว่างยุโรปกับไทยมีมากขึ้น แต่ก็ใช้แบบ “ทับศัพท์” ดังจะเห็นได้จากลายพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานไปยังประเทศอังกฤษ ทรงใช้เดือนที่มีชื่อแบบยุโรป โดยวิธี “ทับศัพท์” เช่น เดือน เดเซมเบอร์ (December) เดือนเอปิลิน (April) เดือนยูไล (July) เดือนเม (May) เป็นต้น แม้ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ก่อน พ.ศ. 2432 ก็ยังคงใช้ชื่อเดือนแบบยุโรปแบบ “ทับศัพท์” อยู่ ดังจะเห็นได้จากพระนิพนธ์บันทึกรายวันในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมุทอมรพันธุ์ หน้าแรกว่า “วันที่ 1 แขนวารี 1883” ซึ่งตรงกับวันที่ 1 มกราคม ค.ศ. 1883 (พ.ศ. 2431) และในปีต่อมาคือ พ.ศ. 2432 ก็มีพระบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประกาศให้วันที่ 1 เมษายนร.ศ. 108 (พ.ศ. 2432) เป็นวันขึ้นปีใหม่ของไทย แทนวันขึ้น 1 ค่ำ เดือน 5 ซึ่งถือว่าเป็นวันขึ้นปีใหม่ของไทยมาแต่เดิม

ส่วนผู้ที่คิดชื่อเดือนแทนการทับศัพท์นั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราจรรยา นุภาพ ทรงพระราชนิพนธ์เรื่อง “พระประวัติ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ” ระบุว่าสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์นี้เป็นผู้ทรงคิดขึ้น บางข้อความในพระนิพนธ์เรื่องนั้นตอนหนึ่งว่า

“... สมเด็จพระยาเทวะวงศ์วโรปการ จึงได้ทรงมีหน้าที่รับราชการเกี่ยวเนื่องในการต่างประเทศ เพราะเหตุทรงคุณวุฒิเหมาะแก่การนั้นมาแต่แรกมีตำแหน่งรับราชการแผ่นดิน

แม้เมื่อมีตำแหน่งรับราชการแล้วสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ทรงพยายามเล่าเรียนต่อมาในเวลาว่างราชการทั้งวิชาภาษาไทยภาษาอังกฤษและวิชาเลข ในตอนนี้ทรงศึกษาวิชาเลขตามวิธีไทยในสำนักขุนโชติพรหมมา (โสม) ในกรมโทรต่อมา จนทรงสร้างวิชาโหราศาสตร์อาจจะคำประติทินและคำนวณสุริยุปราคา จันทรุปราคาได้ ภายหลังมาจึงได้ส่งคิดวิธีประติทินไทยใช้ตามสุริยคติกาลขึ้นทูลเกล้าถวาย และโปรดให้ใช้เป็นประเพณีของบ้านเมืองแต่ พ.ศ. 2432 สืบมาจนบัดนี้”

การที่ทรงคิดนี้ได้ทรงเอาชื่อราศีของกลุ่มดาวที่ดวงอาทิตย์โคจรหรือเดินมาถึงทั้งหมด 12 ราศี รวมเป็น 1 ปีโดยใช้ศัพท์สันสกฤตเป็นหลักดังนี้

เมษายน	ราศีกลุ่มดาวรูป แกะ
พฤษภาคม	ราศีกลุ่มดาวรูป โค
มิถุนายน	ราศีกลุ่มดาวรูป คนแฝด
กรกฎาคม	ราศีกลุ่มดาวรูป ปู
สิงหาคม	ราศีกลุ่มดาวรูป สิงห์
กันยายน	ราศีกลุ่มดาวรูป หญิงสาว
ตุลาคม	ราศีกลุ่มดาวรูป ตาซัง
พฤศจิกายน	ราศีกลุ่มดาวรูป แมลงป่อง
ธันวาคม	ราศีกลุ่มดาวรูป ธนู
มกราคม	ราศีกลุ่มดาวรูป มังกร
กุมภาพันธ์	ราศีกลุ่มดาวรูป หม้อน้ำ
มีนาคม	ราศีกลุ่มดาวรูป ปลา

(การเรียงชื่อเดือนแบบนี้ เดือนเมษายนเป็นต้นปี ประกาศพระบรมราชโองการปัจจุบัน ทางราชการประกาศให้ใช้วันที่ 1 มกราคม เป็นวันขึ้นปีใหม่มาตั้งแต่ พ.ศ. 2484)

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ทรงคิดชื่อเดือนโดยทรงแปลชื่อราศีกลุ่มดาวที่เป็นภาษาไทยเป็นภาษาสันสกฤต แล้วกำหนดให้เดือนที่มี 30 วัน ลงท้ายด้วยคำว่า “ยน” เดือนที่มี 31 วันลงท้ายด้วยคำว่า “คม” เช่นเมษายน (เมษ + อายน) แปลว่า การมาถึงราศีเมษ มกราคม (มกร + อาคม) แปลว่า การมาถึงราศีมังกร คำว่า “อายน” และ “อาคม” แปลว่าการมาถึง

ส่วนกุมภาพันธ์ บางปีมี 28 วัน บางปีมี 29 วันดังกล่าวแล้ว ก็ทรงคิดลงท้ายเดือนด้วยคำว่า อาพนธ กุมภาพันธ์ กุมภ (หม้อ) + อาพนธ (ผูก) วิธีคิดว่าเดือนกุมภาพันธ์ปีไหน จะมี 28 วัน หรือ

29 วันนั้น ให้เอาปีคริสตศักราช (ค.ศ.) ตั้ง แล้วหารด้วย 4 ถ้าลงตัวปีนั้นมี 29 วัน หากไม่ลงตัว ปีนั้นมี 28 วัน ปีที่เดือนกุมภาพันธ์มี 29 วัน คือเพิ่มขึ้นอีก 1 วันเรียกว่า **อธิกสุรทิน**

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ พระองค์นี้ทรงพระปรีชาในหน้าที่ราชการเป็นอย่างยิ่ง ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศเป็นระยะเวลายาวนานถึง 2 รัชกาล คือ รัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 รวมเวลาประมาณ 38 ปี พระกรณียกิจ สำคัญ ๆ ที่ได้ทรงบำเพ็ญมาโดยตลอดนั้นปรากฏอยู่ในประวัติศาสตร์ของชาติไทยแล้วทุกประการ
